

ЕКСПРЕС-ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНОВИЩА ДІТЕЙ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Огляд ситуації

На фоні стрімких геополітичних змін та військових дій в Україні протягом останніх декількох місяців ЮНІСЕФ ініціював проведення експрес-оцінки соціально-психологічного становища дітей у чотирьох містах Донецької області. Метою оцінки було виявлення впливу поточної кризи на життя дітей та їх сімей. Оцінка та забезпечення соціально-психологічних потреб є одним з ключових зобов'язань ЮНІСЕФ у випадку гуманітарної кризи.

Донецьк. Дівчина, 11 років. Підпис на малюнку "Так було! Всі були щасливі." Коментар психолога до малюнку: "Спочатку вона намалювала танк, але потім вона сказала, що не хоче, щоб танки були у її місті, і замалювала танк "заходом сонця".

Метою даної якісної оцінки був збір інформації щодо рівня та першопричин стресів у дітей, компенсаторних механізмів, а також спроможності представників місцевих громад допомогти таким дітям.

Дослідження було проведено в травні 2014 р. у Маріуполі, Донецьку, Горлівці та Єнакієвому¹ (Донецька обл.). Вона включала психологічну оцінку 204 дітей (та дискусії у форматі фокус-груп з 48 батьками та іншими членами сімей. У всіх містах до проведення оцінки залучалися місцеві психологи.

Зібрана інформація допоможе ЮНІСЕФ виробити механізми реагування, визначити ресурсні пріоритети та розробити індикатори для подальшої оцінки та моніторингу з метою ефективного захисту прав та добробуту дітей у Донецькій області та інших регіонах України.

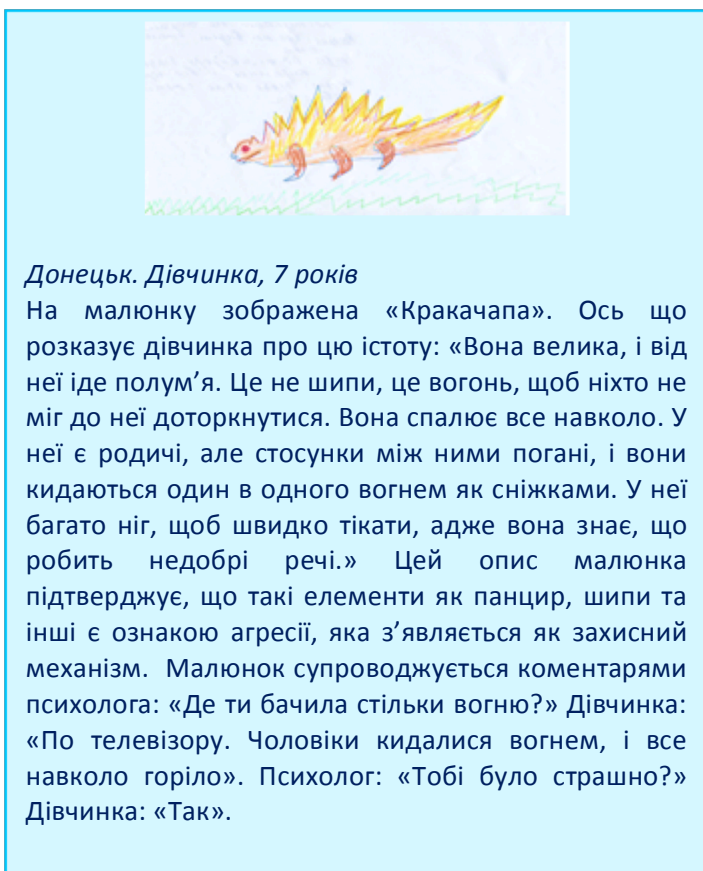
Головні результати

Рівень стресу

¹ Спочатку планувалося провести оцінку в Слов'янську, але в ході дослідження стало зрозумілим, що провести оцінку в Слов'янську є неможливим через ситуацію в місті. Крім того, було розпочато оцінку дітей віком 3-6 р. у

В досліджених групах різноманітні психологічні методи оцінки виявили підвищений стрес серед приблизно чверті дітей віком 3-6 р., у кожної шостої дитини віком 7-12 р. та у чверті дітей віком 13-18 р.:

- У кожної п'ятої дитини віком 13-18 р. рівень тривожності вищий за норму серед школярів².
- У дітей віком 3-6 р. виявили значно вищий рівень страху крові та несподіваних різких звуків порівняно з нормою. Крім того, у хлопчиків виявили вищий рівень страху смерті, а у дівчат – страху болю порівняно з нормою для їх віку³.
- Кожна шоста дитина віком 7-12 р. та кожна четверта дитина віком 13-18 р. виявила підвищений рівень соціального стресу порівняно з нормою⁴.

Крім того, результати різноманітних якісних методів оцінки виявили значну стурбованість та страх серед дітей:

- Приблизно у половини дітей віком 5-6 та 7-12 р. виявлені ознаки тривожності згідно з аналізом малюнків, проведеним психологами.⁵

- Більшість дітей віком 13-18 р. (64%) зазначила негативні почуття, закінчуючи речення «Останнім часом я почуваю себе...», і у половини дітей (53%) виявились страх, тривога та подібні почуття. При проханні закінчити речення «Я боюся...» приблизно половина дітей цієї вікової категорії (52%) зазначила, що вони бояться війни або подібних подій.

Серед дітей, які взяли участь у дослідженні у наймолодших виявили найбільше ознак стресу. У квітні/травні 2014 р. підвищена тривожність та інші проблеми загострювалися або спостерігалися частіше у поведінці дітей віком 3-6 р. (психологи виявили проблеми у поведінці, що з'явилися або загострилися у квітні/травні, у 26% дітей віком 3-6 р.; порівняно з дітьми віком 7-12 та 13-18 р. (проблеми у поведінці у квітні/травні з'явилися або загострилися відповідно у 13% та 14% дітей). Психологи

² Вищий за норму серед школярів за шкалою Спілбергера.

³ Дитячі страхи досліджувалися за методикою Захарова

⁴ Вищий за норму за результатами тесту Філіпса. Соціальний стрес – це стрес, який з'являється в результаті відносин з іншими людьми.

⁵ Малюнки на тему «Я і моє місто» і тест «Неіснуюча тварина»

зазначили, що найпоширенішими проблемами у поведінці дітей, що загострилися у квітні/травні, в усіх вікових групах були втрата уваги, злість та агресія; тривожність і страх також переважали серед проблем дітей віком 3-6 та 13-18 р.

Батьки та близькі родичі з чотирьох міст розказали, які питання ставлять їх діти через збентеження від подій, що відбуваються: «Чому вони стріляють?»; «Це початок війни?»; «У тата теж буде зброя?»; «Мої друзі виїжджають з міста, нам теж треба буде виїхати?» Деякі дитячі ігри змінилися; зараз вони граються у війну, військових, сепаратистів, події на майдані, і навіть готують іграшкові «коктейлі Молотова». Старші діти турбуються за своє майбутнє: як теперішні політичні зміни позначаться на їх освіті та їх сім'ях. Обмежений доступ дітей до активного відпочинку (заходи скасовуються, секції закриваються або батьки не випускають дітей з дому з міркувань безпеки) руйнує звичний спосіб життя та призводить до розчарувань.

У Єнакієвому підлітки віком 15-18 р. хочуть продемонструвати героїзм, кажучи «ми підемо на барикади», «ми підемо захищати наш народ». Діти ставлять такі питання: «Тепер у нас є Донецька Народна Республіка (ДНР), що буде далі?», «Чи отримаємо ми шкільні атестати та якого зразка? Що ми будемо робити зі шкільним атестатом ДНР, і куди ми ми можемо з ним поступити?», «Коли це все закінчиться?»

Особливо у Маріуполі (де в останні тижні перед проведенням оцінки відбувалися бойові дії) батьки повідомляли, що останнім часом їх діти виявляють підвищену тривожність, страх, сум, втрату уваги та порушення сну. Діти переживають за своїх батьків і родичів та бояться військових дій, що відбуваються в їх місті. Вони також виявляють стрес через нерозуміння подій, що відбуваються. Деякі 16-17-річні хлопці висловлюють бажання взяти участь у військових подіях.

Джерела стресу

Майже 40% дітей віком 7-12 р. та більше половини дітей віком 13-18 р. стали безпосередніми свідками подій, що пов'язані з війною, наприклад, відповідно 14% та 13% бачили танки/військову техніку, 13% та 22% бачили бійки та сутички 4% та 15% - побиття знайомих людей, 6% та 5% стали свідками погроз використання зброї (Декілька дітей бачили вбитих (знайомих та незнайомих).

76% дітей віком 7-12 р. та 43% дітей віком 13-18 р. відчували страх, коли стали свідками вищеописаних подій. Діти також відчували негативні емоції, такі як страх, злість, сум, проблеми зі сном або увагою впродовж кілька днів або й тижнів після того, як стали свідками негативних подій⁶.

Результати дослідження дітей віком 7-18 р. свідчать про те, що 28% дітей, які стали свідками негативних подій у своєму місті, виявляють підвищений соціальний стрес порівняно з 15% дітей, які не були свідками подібних подій⁷.

⁶ Тест дитячого психологічного стресу (CPDS).

⁷ Там же

Інформацію про поточні події діти отримували із засобів масової інформації, від родичів, друзів або знайомих, а також на основі власного негативного досвіду, коли були свідками або учасниками негативних подій. За словами батьків та родичів, основною першопричиною стресу для дітей є спостереження негативних подій або участь у них.

Батьки та родичі дітей з Донецька, Горлівки та Єнакієвого, які брали участь у фокус-групах, зазначили, що їх діти не були свідками або учасниками негативних подій, у той час як жителі Маріуполя зауважили, що їх діти були свідками таких подій, як сутички, вибухи, побиття та вбивства людей. За словами батьків та родичів дітей з Донецька, Горлівки та Єнакієвого, їх діти в цілому відчувають себе комфортно та не зазнають впливу подій, що відбуваються навколо. Водночас мешканці Маріуполя вказують на підвищений рівень пригніченості та страху серед їх дітей. Зокрема, діти бояться військових дій, що відбуваються в їхньому місті, а також переживають за своїх батьків та родичів.

Компенсаторні механізми та підтримка

Хоча переважання неконструктивних реакцій⁸ на стрес вважається нормальним явищем серед дітей віком 3-6 р., проведений аналіз малюнків дітей засвідчив, що переважання неконструктивних реакцій на негативні ситуації перевищує норму для 34% досліджених дітей віком 3-6 р.⁹ За спостереженнями психологів, діти віком 3-6 р. найгірше адаптуються до стресів, викликаних поточними подіями. Так ці діти найчастіше виявляли погіршення поведінки протягом квітня-травня (26% дітей віком 3-6 р. порівняно з 13% та 14% дітей віком 7-12 та 13-18 р.).

За оцінками психологів, переважна більшість (87%) досліджених дітей віком 7-12 р. володіє нормальними захисними механізмами проти стресу, що дозволяють їм адаптуватися до стресових ситуацій і значно зменшують ймовірність неадекватних та деструктивних реакцій на зовнішні подразники, таких як спостереження сутичок або інших форм насильства. Більшість дітей в обох вікових групах 7-12 та 13-18 р. зазначили, що вони можуть подолати страх або тривожність через події, свідками яких вони стали, без допомоги батьків або інших осіб. Водночас в обох вікових групах були діти, які вказали на складність самостійного подолання почуття страху (17% та 18% відповідно у групах 7-12 та 13-18 р.).

Лише чверть дітей віком 13-18 р. та приблизно половина дітей віком 7-12 р., які бачили негативні події в місті, вказали, що вони отримували будь-яку допомогу або підтримку для подолання негативного досвіду та почуттів. Той факт, що більшість дітей зі старших вікових груп кажуть, що вони спроможні впоратися з негативними почуттями без допомоги батьків або інших осіб вказує на те, що такі діти не звернулися би за допомогою. В таких випадках необхідні проактивні перевірки психологічного стану, які покажуть, що з дітьми все гаразд. Водночас відповіді дітей свідчать про те, що компенсаторні можливості та здатність адаптуватися у різних дітей

⁸ Неконструктивні реакції включають відкриту агресію, звинувачення інших людей або пасивне ставлення до подолання проблем.

⁹ Методика малюнкової фрустрації Розенцвейга.

різна, і що за певних умов ці можливості можуть допомогти дітям впоратися з кризовою ситуацією без сторонньої допомоги.

Рівень вразливості дітей різного віку до поточних подій є різним. Наймолодші діти віком 3-6 р. Є вразливими через низьку опірність стресам. Діти віком 13-18 р. Мають вищу опірність стресу (приблизно таку ж, як і діти віком 7-12 р.), але через їх вік і більшу незалежність від батьків/родичів вони частіше безпосередньо стикаються з насильницькими або страшними подіями, які відбуваються в їхніх містах, результатом чого є поширення соціального стресу.

Майже всі батьки та родичі, які брали участь у фокус-групах, зазначили, що вони намагаються обмежити доступ дітей до негативної/політичної інформації; лише декілька учасників з Маріуполя сказали, що вони намагаються пояснити своїм дітям підліткового віку, що відбувається навколо. Якщо діти ставлять питання, більшість батьків намагається надати позитивну інтерпретацію подій або відволікти увагу дітей іншими темами. Крім того, обговорення політичних подій є табу в деяких школах. З одного боку, такий підхід може захистити дітей від стресу, з іншого, діти можуть залишитися без необхідної підтримки для подолання негативного досвіду та проблем внаслідок небажання дорослих обговорювати політичні теми.

Більшість батьків та родичів хотіли би мати більше можливостей для допомоги своїм дітям: зокрема, вони б хотіли пройти тренінги або отримати інформацію щодо обговорення політичних подій зі своїми дітьми (Донецьк, Горлівка), а також щодо допомоги дітям у стресових ситуаціях (Єнакієве). Особливо у Маріуполі батьки та родичі найчастіше висловлювались щодо необхідності активної психологічної підтримки своїх дітей.

Рекомендації:

Рекомендації для уряду та відповідних міжнародних/національних організацій та експертів:

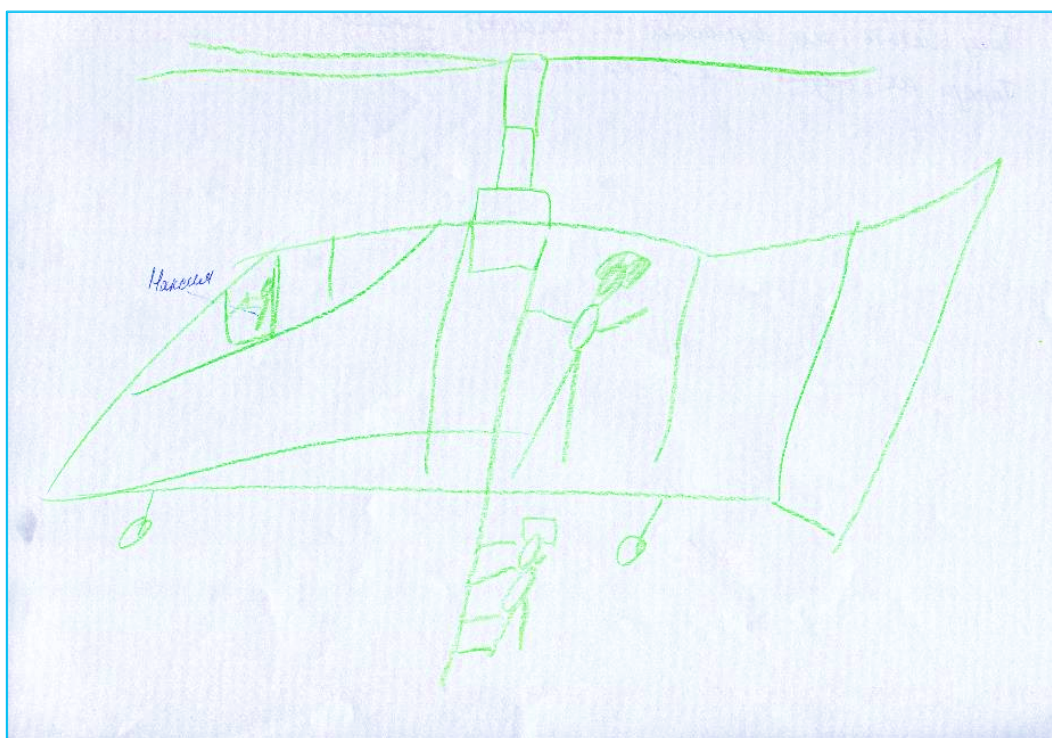
Для покращення психологічної допомоги дітям та їх батькам/родичам у регіонах України, де безпосередньо або опосередковано відбувалися акти насильства та заворушення, рекомендується:

- Провести тренінги для батьків/родичів і вчителів щодо подолання їх власного стресу, обговорення поточних подій з дітьми, виявлення стресів/травм у дітей, зменшення стресу у дітей (перша психологічна допомога), практичні поради щодо адаптування до мінливого середовища (військових дій, внутрішнього переселення тощо)
- Провести тренінги для психологів (у школах, центрах соціальних служб тощо) щодо виявлення психологічних потреб дітей та їх батьків/родичів та відповідного реагування
- Під час літніх шкільних канікул надати соціально-психологічну підтримку дітям та їх батькам/родичам шляхом організації літніх таборів, а також забезпечити відпочинок дітей з можливостями для ігор та розвитку
- Забезпечити соціально-психологічну підтримку внутрішніх переселенців у місцях їх нового/тимчасового перебування відповідно до потреб

- Надати батькам/родичам інформацію про наявність і доступ до соціально-психологічної підтримки та інших важливих послуг (напр. За допомогою інформаційних кампаній)
- Надавати соціально-психологічну підтримку дітям відповідно до їх віку та статі
- Надавати відповідну допомогу дітям та їх батькам/родичам на основі адаптаційних/компенсаторних механізмів
- Звернути особливу увагу на вразливі категорії дітей (напр. Дітей, позбавлених батьківського піклування, які порівняно з іншими дітьми мають менше можливостей для обговорення поточних подій з дорослими) та забезпечити їм необхідну соціально-психологічну підтримку

Рекомендації для журналістів:

- Етично та об'єктивно висвітлювати поточні події

Донецьк. Хлопець, 10 років. Коментар дитини: «я хочу літати на вертольоті та рятувати людей»

Методологія дослідження:

Експрес-оцінка соціально-психологічного становища дітей була виконана компанією GfK Ukraine на замовлення ЮНІСЕФ Україна. Було визначено такі цільові групи: діти віком 3-6, 7-12 та 13-18 років, батьки та опікуни дітей які проводять з ними найбільше часу, всі з міст Маріуполь, Горлівка, Донецьк, Єнакієве. Дослідження відбулось 15-22 травня 2014; було проведено психологічну оцінку 204 дітей та 4 фокус групи. Статистичні ваги були застосовані для корекції відхилень розподілу обстежених дітей від запланованого статево-вікового розподілу.

Для дослідження були застосовані наступні методики:

- Методика малюнкової фрустрації Розенцвейга¹⁰ використаний для дослідження серед дітей 3-6 років
- Метод виявлення дитячих страхів А. І. Захарова використано для дітей 3-6 років¹¹
- Малюнки на тему «Я і моє місто» для дітей віком 5-6 років та 7-12 років.
- Тест дитячого психологічного стресу (CPDS) (діти 7-12, 13-18)¹²
- Тест «Неіснуюча тварина» (діти 7-12р)¹³
- Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса (діти 7-12, 13-18)¹⁴
- Шкала самооцінки рівня тривожності Спілбергера¹⁵ (діти 13-18)
- Метод «Незакінчені речення» (діти 13-18 р)¹⁶
- Дискусії в фокус групах з батьками та іншими родичами або опікунами

¹⁰ Данилова Е.Е. Методика изучения фрустрационных реакций у детей // Иностранная психология. 1996. № 6. // Danilova E.E. Method of Rosenzweig Picture-Frustration Study for children.

¹¹ Татаринцева А.Ю., Григорчук М.Ю. - детские страхи. куклотерапия в помощь детям. - СПб., "Речь". 2007. - 218 с. // Tatarintseva AY, Grigorchuk M.Yu. Children's fears. Dolltherapy for helping children

¹² Jordans, M.J.D., Komproe, I.H., Tol, W.A. & de Jong, J.T.V.M. (2009). Screening for psychosocial distress amongst war affected children: Cross-cultural construct validity of the CPDS. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50, 514-523.

Jordans, M.J.D., Komproe, I.H., Ventevogel, P., Tol, W.A. & de Jong, J.T.V.M. (2008). Development and validation of the Child Psychosocial Distress Screener in Burundi. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 290-299.

Van Ommeren, M., Sharma, B., Thapa S.B., Makaju, R., Prasain, D., Bhattarai, R. & de Jong, J.T.V.M. (1999). Preparing instruments for transcultural research: use of the translation monitoring form with Nepali-speaking Bhutanese refugees. *Transcultural Psychiatry*, 36, 285-301.

¹³ Учебное пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Бахрах-М, 2001. // Tutorial edited by Raigorodskii. D.Y.
¹⁴ op cit.

¹⁵ Истратова О. Н., Эксакусто Т.В., Справочник психолога средней школы, 5-е издание, издательство "Феникс", Ростов на Дону 2008 // Istratova O.N., Eksakusto T.V. Reference book for the secondary school psychologist. 5th edition

¹⁶ Учебное пособие / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Бахрах-М, 2001. // Tutorial edited by Raigorodskii. D.Y